

Eski Türklerde Aile

Ali Erkul*

Giriş

Sosyal yaşamın vazgeçilmez ortamı olan aile, biçim farklılıkları göstermekle birlikte, tarihin her aşamasında görülmüş ve çeşitli biçimlerde tanımlanmış olmasına rağmen, mahiyet olarak köklü bir değişikliğe uğramamıştır. En ilkel toplumdaki en gelişmiş sanayi toplumlarına varıncaya kadar hemen her toplumda, ismi ne olursa olsun aile kurumuna (kurum, birlik, birim, topluluk, zümre, grup veya daha başka seslendiriliş biçimiyle) rastlanılmaktadır. Bu ise onun genel geçerliliği ile yani evrenselliği ile yakından ilgilidir.

İnsan zihninin aile sorunu ile meşgul oluşu, yeni bir uğraşı da değildir. Tarihin ilk dönemlerinden itibaren aile, insanların zihnini yormakta, onları kendi içinde topladığı gibi yine kendisi ile ilgili bazı sorunları çözümlenmede kullanmıştır. Aile kurumunu sosyolojik açıdan anlamak için, bugün içinde yaşadığımız toplumlarda görülen aile biçimlerinden hareket etmek yetmez. Yani günümüz toplumlarında ailenin bilimsel açıklamasını yapabilmek için tarihi gelişimden yararlanmak gerekir. Bunun içinde ailenin evrimine bakmak gerekecektir. Yani tarihi, etnografik, antropolojik ve konuyla ilgili diğer bilim dallarının verilerinde rastlayacağımız en ilkel

topluluklardan yola çıkarak, aile kurumunu incelemek ve sonra gelişen ve değişen toplumlarla birlikte değişen ailenin de gelişimini izlemek ve bugüne kadar ailenin geçirdiği değişimi yakalamak aile sosyolojisinin ana konularındandır.

Ailenin tarih içinde uğradığı değişimler konusunda konuyla ilgili kaynaklarda farklı görüşler mevcuttur. Bu çalışmanın konusu genel anlamda ailenin tarihi evrimi olmadığı için, çalışma Eski Türklerle sınırlı kalacaktır. Bir anlamda eski Türklerde aile evlenme, boşanma, aile içinde kadın ve erkeğin konumu üzerine yoğunlaşılacaktır.

A. Eski Türklerde Aile

Türkler tarihin en eski toplumlarından biridir. Bu özellikleri gereği, tarihin en eski ve kökten aile yapısına da sahiptirler. Türklerde aile yapısı, aile içi ilişkiler, evlenme biçimleri ve boşanmalar, çocuk yetiştirme gelenekleri ve çocuğun aile içindeki konumu nasıldır gibi sorular, aile yapısının tarihsel süreç içinde incelenmesi ile cevaplanabilir.

Türk aile sosyolojisi, Türk sosyolojisi geleneği içinde oldukça ihmale uğrayan bir alanı teşkil eder. Bu ihmalde iki önemli sebep ileri sürülebilir: Bunlardan birincisi; başta İslamiyet öncesi eski Türkler olmak üzere, Türk Dünyası'na ilişkin yeterli belge ve bilgilerin bulunmaması, ikincisi ise sosyologlarımızın sosyolojinin diğer alanları ile ilgilenmeyi 'aile sosyolojisi' ile ilgilenmeye tercih etmeleridir.¹ Son dönemde Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu'nun kurulması ile önemli bir çabanın içine girildiği söylenebilirse de, geçmişe ilişkin bilgilerin yetersizliği yanında güvenilirliği de tartışmalıdır. Özellikle İslamiyet öncesi eski Türklerle ilişkin ve gerekse İslamiyet sonrası Türklerde aile kurumunun

(*) Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.

(**) Bu makale yazarın yayınevimizce yayımlanan "Türkler" eserindeki çalışmasından alınmıştır. Türkler C.3 sf. 97-106, Ed.: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002

(1) Türkdoğan, Orhan, "Eski Türklerde Aile Tipolojisi", Türk Yurdu, Cilt 40, sayı 386, Ankara, 1990, s. 4.

içinde bulunduğu durum sosyolojik çözümleme yapmaya kifayet etmemektedir.

Eski Türklerde aile kurumunun kökenlerine inen araştırmacılar, başlangıçta bugünkü anlamda bir ailenin bulunmadığı, karı-koca ve çocuklar arasında aile denemeyecek gevşek ilişkilerin olduğu, asıl bağlılığın kan üyesi olduğu, akrabalık terimlerinin buna göre belirlendiği ve eski Türkçede 'aile' kelimesini karşılayan bir kelimenin bulunmadığı hususlarında birleşmişlerdir.²

İslâmiyet'in kabulünden önceki Türk aile yapısı hakkında kullanılan ilk bilgilerin bir bölümü, Batılı seyyah, tüccar ve benzeri kişilerden, bir bölümü de Batılı bilim adamlarının yazdıklarından elde edilmiştir. Eski Türklerde aile konusunda yazılan kitap ve makalelerin tamamında yararlanılan dokümanlar aynı kaynaklardır. Bunlardan, Fransız etnografyacı ve etnologlarından Grenard'ın 'Türkistan ve Tibet', adlı çalışması ilk ciddi bilimsel çalışma olmuştur. Doğu Türkistan'da yaptığı araştırmalarda Türk aile hayatı hakkında oldukça geniş bilgiler vermiştir. F. Grenard'dan sonra yine Fransız sosyoloğu olan G. Richard'ın 'Tarihte Kadın' isimli çalışmasını görüyoruz. Bu çalışmada da önemli bir bölüm Türk ailesine ayrılmıştır. Ve üçüncü olarak bir diğer Fransız sosyolog olan ve bizdeki sosyoloji anlayışını da oldukça derinden etkileyen E. Durkheim, Türk ailesi hakkında bazı genellemelerde bulunmuştur. Nihai olarak, yukarıda sözü edilen bilim adamlarının yazdıklarından hareketle Ziya Gökalp, bir yandan Eski Türk ailesi hakkında, diğer yandan da Türk ailesindeki değişimleri aile sosyolojisi penceresinden çözümlemeye çalışmıştır. Grenard'ın, Richard'ın, Durkheim'in ve de Gökalp'in görüşleri, eski Türklerde aile konusunu ele alan hem en herkesin ilk etapta başvurdukları temel kaynaklardır. Kısaca yazılanlara bakmak gerekir.

1. F. Grenard'ın Görüşleri

Grenard'ın 'Türkistan ve Tibet' isimli çalışmasının önemli bir bölümü bugün Çin Türkistan'ı dediğimiz bölgede yaşayan Türklerle ilişkindir. Grenard'ın görüşlerini şöyle özetlemek mümkündür:³

Kadın kapalılığından burada eser yoktur. Diğer Türk boylarında görülen 'kalın' (başlık-evlenme karşılığı kız babasına verilen mal veya para) yerine burada, 'Toyluk' adı verilen bir hediye verilir ki, bunun mecburi tarafı da yoktur. Kadın yalnız ev içinde değil, tarlada, pazarda da hayat arkadaşının yardımcıdır.

Fiyat kesilmesinde çok zaman kadının sözü geçer. Kadın pazar işlerini yalnız halledebilir. Bu iktisadi hürriyetin yanında, Türk kadının hukuki hürriyeti de dikkat çekicidir. Karı koca arasında mal ayrılığı prensibi var olup, evli kadın, mallar üzerinde arzu ettiği hukuki işlemde bulunabilir. Kadın baba evi ile ilişkisini kesmemiştir. Boşanma halinde yalnız babasının evinden getirdiği malı değil, aynı zamanda evlilik esnasında bu maldan harcanan kısmı da kocasından isteyebilir. Bura Türklerinde çok karınlık, ancak ilk karının rızası alınmak şartıyla mümkün olabilir. Bu adet pek yaygın değildir. Ancak zengin tüccarlar arasında görülür. Bunlarda ikinci veya üçüncü karılarını, ilk karılarının bulunduğu şehirlerden başka bir yerde bulundurlar. Mollalar, ikinci, üçüncü evliliğe pek seyrek olarak müsaade ederler, bunu çok sıkı kayıtlar altına almışlardır.

Fındıkoğlu, Grenard'a nasıl oluyor da Müslüman olan bu Türklerde, Avrupalıları hayran bırakan bir demokratik aile hayatı görüyor sorusunu yönetmektedir.⁴ Grenard'a göre İslâmiyet'in bu bölgeye yayılmasından önce pederşahî bir aile yaşamı vardı. Türk

(2) Türköne, Mualla, Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü, Ark Yay., Ankara, 1995, s. 174.

(3) Fındıkoğlu, Z. Fahri, "Türklerde Aile İçtimaiyatı", Aile Yazıları I, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay., (Der: Beylü Dikeçliçil, Ahmet Çığdem), Ankara, 1990, s. 12-13.

(4) A.g.m., s. 13.

ailelerindeki bu demokratik yapı Grenard'ı şaşırtırsa da, O'na göre İslâm'ın Doğu Türkistan Türkleri arasında yayılmasından önce, buralarda pederşahî bir aile yapısının bulunduğunu ve sonradan ekonomik ve toplumsal yaşamın gelişmesiyle, kadın-erkek ilişkilerinin demokratikleşmesine yardım etmiş olacağı görüşüne götürmüştür. Grenard'a göre Türk ailesindeki demokratlığın iki temel gerekçesi bulunmaktadır, bunlardan birincisi aile ahlâkının gevşekliği, diğeri ise Çin istilâları ile Türk milli geleneklerinin bozulması ve törelerin sarsılmasıdır. Kısacası Grenard'a göre, Doğu Türkistan Türklerinin aile tipi, pederşahî iken çeşitli etkiler sonucunda iki cinsin eşitliğini tanıyan bir tipe dönüşmüştür.

2. G. Richard'ın Görüşü

Eski Türk aile yapısına ilişkin bir diğer önemli kaynak ise Fransız sosyologu olan G. Richard'ın kentli Türklerden çok, göçebe yaşamı sürdüren Yakut, Kırgız ve Altay Türkleri üzerinde yapmış olduğu incelemelerdir. Richard'a göre, Türklerde aile tipi bir tek değildir. Onları ekonomik, toplumsal koşullara göre, çeşitli tiplere ayırmak gerekir.⁵

a- Yakut Türklerinde aile, maderî din çerçevesine girer. Hısımlık bağında esas anadır. Bununla beraber, Roma'daki "pedersah" (Ataerk'e) benzer bir "madersah" (anaerk) yoktur. Ailede egemen olan yine erkektir. Ancak bu erkek, ana tarafından olan dayıdır. Dışarıdan evlenme esası olduğuna göre, başka bir klana mensup olan bir erkek, kadının totemini kabul eder.

b- Kırgız Türklerinde aile, pederşahî bir manzara gösterir. Hısımlık bağında temel babadır. Totem dininin yerini atalar dini almıştır. Her evlenme, genç kadının kocasının aile dinine katılması demek olduğundan bir takım törenler yapılır. Bu törenin izlerine, bugün Müslüman olmuş olan Kırgız boylarında rastlamak güç değildir. Evlenen kişinin nişanlığına verdiği 'kalın' bu izlerdendir.

c- Altay Türklerindeki aile, yukarıdaki iki tipin arasında orta bir tiptir. Erkek, kadının ailesi arasına girdiği için, maderîliğe (ana ailesi tipi) olan yakınlığı gösterir. Fakat öte yandan erkek, kadına bir bedel ödemek zorundadır. Bu bedel, para ve hediye olmayıp, geçici bir iş yardımıdır. Kız ailesinin yanında görülen bu geçici hizmet, Altay Türklerindeki aile tipinin, Kırgızlarla ilişkisini gösterir. Böylece, aşiret hayatı yaşayan Türklerde, üç tip aile hayatının bulunduğunu söyleyen bu Fransız sosyologu, Türkistan'ın ve Türkiye'nin şehirli Türklerindeki aile hayatına da dokunur. 'Yakutlardan Osmanlılara' doğru giden bir ilerleme zincirinin bulunduğunu söyler. Hatta bu zincirin, Japon sahillerinden Finlandiya'ya kadar uzanan bölgelerdeki aile müessesinin gelişmesi ile de ilgili olduğunu belirtir.

Türk aile kurumundan doğrudan olamamakla birlikte aile sosyolojisi çerçevesinde söz eden bir diğer Fransız bilim adamı da Durkheim'dır. Ona göre, "Doğu Türkistan Türklerindeki demokrat aile tipi, Grenard'ın sandığı gibi, eski bir pederşahlığın yıkılmasından doğmamıştır. Bu tipin, maderî (ana ailesi) tipinin değişmiş bir şekilden ibaret olduğunu sanmaktadır. Nitekim en geri Türk uluslarından Yakutlarda, bu maderî aile 'Sib' adını taşıyan bir grup olup, bugün ailede bulduğumuz bütün hukuki nitelikleri taşımaktadır. Hısımlık aynı Sib'e bağlı olmaktan ileri gelir. Biz bunu Yakutların aile adlarında da görüyoruz. Her Yakut kendi Sib ismi ile anılır. İngiliz etnograflarının verdiği bilgilere dayanan Durkheim, diğer taraftan Kırgızlardaki ailenin pederî (baba ailesi) olduğunu söyleyen Gross'un görüşünü tenkit eder. Alman sosyologu Gross'a göre Kırgız ailesi pederîdir ve çoban olan bu Kırgız boylarında, hayvan yetiştirmek için ailenin fazla sayıda olmasına lüzum vardır ve ancak dış tehlike halinde bu aileler, pederşahî (ataerkil) aile içinde birleşirler. Durkheim bu görüşleri tenkit ederek, Gross'un dar bir iktisadî görüşle olayları in-

(5) A.g.m., s: 13.

celerken, ailenin ne demek olduğunu gözden kaçırmış olduğunu söyler.⁶

Gökalp, Durkheim'in fikirlerine dayanarak, Grenard'ın Doğu Türkistan Türk ailesi hakkındaki düşüncelerini çürütmeye çalışır.⁷ Doğu Türkistan Türklerinde kadın erkeğe eşit bir aile üyesidir. Bu eşitliğin, kuvvetli bir pederşahlığın yıkılışından ileri gelmesi gerekmez. Bütün Türklerde aile, pederşahlık çağını geçirmeden, doğrudan doğruya maderîlikten, pederliğe atlamıştır. Bir kavmin çeşitli dallarında, başka başka aile tipleri olması kabul edilemez. Şartların başkılığına rağmen, ana karakter kendisini korur. Bu yüzden Türk ailesinin Yakutlarda maderî, Kırgızlarda pederşahî, Altaylılarda ikisinin ortası bir tip olduğu yolundaki fikri, reddetmek lazımdır. Pederşahlık (ataerkil-lik) Türklerde hiçbir zaman görülmemiştir demektir.

3. E. Durkheim'in Görüşleri

236

Türkiye'de başta Gökalp olmak üzere birçok sosyologumuz üzerinde etkili olan Ünlü Fransız sosyoloğu Emile Durkheim, doğrudan değilse bile, başkalarının Türklerde aile hayatına ait olmak üzere ileri sürdükleri düşüncelerden hareketle, bazı eleştirilerde ve tespitlerde bulunmuştur.⁸ Bu eleştirilere göre Durkheim, Doğu Türkistan Türklerindeki demokrat aile tipi, Grenard'ın sandığı biçimde, eski bir pederşahlığın yıkılmasından doğmamıştır. Bu noktadaki aile kurumunun doğrudan doğruya maderî tipin değişmiş bir şekilde olması çok muhtemeldir. Nitekim en ilkel Türk topluluğu sayılan Yakutlarda bu maderî biçim görülmektedir. Yakutlarda 'Klan Sibe' adını taşıyan bir grup olup bugün aileye atfettiğimiz bütün hukuki vasıfları taşımaktadır. Şüphesiz tip içinde küçük aileler vardır. Fakat bunlar geçici yaşam tarzlarıdır. Toplumsal gurubun hiçbir müdahalesine maruz değildirler. Hısımlık, aynı Sib'e bağlı olmaktan ileri gelir. Biz bunu Yakutların aile adlarında da görüyoruz. Her Yakut Sib ismi ile anılır.

Durkheim'in İngiliz etnograflarına dayanarak ileri sürdüğü bu düşünceler, Kaşgarlı Mahmud'un kitabındaki bir kayıt ile sağlamlaşıyor. Gerçekten Mahmud'a göre eski Türklerde aile adı boy adından ibaretti. Birisinin adını öğrenmek için hangi sibden, hangi boydan olduğunu sormak yeterdi.

Durkheim diğer yandan, Kırgızlardaki ailenin pederî olduğunu, zira çoban olan bu aşiretlerden hayvanların yetiştirilmesi için ailenin fazla sayıda olmasına lüzum bulunmadığını, ancak dış tehlike zamanlarında küçük ailelerin büyük ve pederşahî bir aile halinde birleştiklerini söyleyen Alman sosyolog Gross'u da eleştirir. Ona göre Gross, dar bir iktisatçı gözü ile olayları çözümlerken, asıl ailenin ne demek olduğunu gözden kaçırmıştır: Aile birtakım hukuki ve toplumsal bağların toplamı olduğuna göre meseleyi bu bakımdan araştırmalıdır. Üye sayısı az olan tek aileler birbirinden uzak yaşayabilirler. Fakat sosyolog gözüyle bunlar aile sayılmazlar demektir.⁹

4. Z. Gökalp'in Görüşleri

Türk düşünce ve sosyoloji tarihinde birçok ilke imza atan ve hatta yine birçok alanda hâlâ aşılammış olan düşün adamı, tarihçi, sosyolog, kültür tarihçisi ve daha birçok unvanı hak etmiş olan Gökalp, aile konusunda da ilk başvuracağımız temel kaynak olu birçok aydını yakından ilgilendiriyordu (Said Halim Paşa, Ahmet Rıza, Celal Nuri vb. gibi). Bu konuda yazılmış birçok eser bulunmaktadır.

Bu ilgi Gökalp'te de uyanmıştır. Türkiye'deki Türk kadınlığı derin bir değişme geçiriyordu. Çözülen eski aile hukuk ve ahlakı o zamanın okumuşlarını bu önemli toplumsal sorun üzerinde düşünmeye zorlamakta idi. İşte bu arada Türk sosyologlarından Gökalp

(6) Türkdoğan, a.g.e., s. 9.

(7) A.g.e., s. 10.

(8) Fındıkoğlu, Z. Fahri, a.g.m., s. 14; Eröz, Mehmet, Türk Ailesi, M. E. Basımevi, İst., 1977, s. 8-9.

(9) Fındıkoğlu, a.g.m., s. 14; Eröz, a.g.e., s. 10-11.

de bu soruna karşı ilgi duydu. Önce Türk ailesi hakkında ortaya atılmış görüş ve düşünceleri yokladı. Yukarıda isimleri sayılan Batılı bilim adamlarının söylediklerini tekrar elekten geçirdi. Onların görüşlerini göz önündeki toplumsal olaylarla karşılaştırdı. Bundan amacı sosyolojinin göstereceği aydınlık sayesinde değişen toplumsal yapımızın bunalımını azaltmak, yeni bir aile düzeni bulmak ve bu düzeni yasalaştırmak idi.¹⁰

Bu bölümde Gökalp'in Batılı bilim adamlarının, Türk aile yapısı hakkında görüşlerine yönelttiği eleştirileri aktardıktan sonra, eski Türk ailesi hakkında yazdıklarına yer verilecektir. Gökalp Durkheim'in fikirlerine dayanarak, yukarıda da belirtildiği üzere Grenard'ın Doğu Türkistan Türk ailesi hakkındaki düşüncelerini çürütmeye çalışır.¹¹ Ona göre Türk ailesinin seciyesi yakından araştırılırsa, her zaman birdir. Hatta Yakutlardaki maderî biçim bile, tamamıyla maderî olmayıp pederî, yani iki cins hukuku arasında maderîlik gören bir biçimdir. Gökalp bu noktada Rus etnograflarından Sierozoski'nin bir araştırmasına dayanarak nasıl iki cins Toteminin Yakutlarda aynı önemi taşıdığını, göstermektedir. Bu adet Kırgızlarda da vardır: Pederşahî sayılan Kırgız ailesinde ocak mukaddesliği yalnız ananın, yani baba soyunun değil, aynı zamanda ana soyunun da kapsadığı su götürmez bir gerçektir. Kısacası Gökalp'e göre Doğu Türkistan Türklerindeki, gerek Yakut ve Kırgızlardaki aile tipi, çevre ve medeniyet koşullarından ileri gelen ikinci dereceden farklara hep aynı aile seciyesinin yani eşitlikçi, demokrat bir ev yaşamının ifadesidir.¹²

Gökalp'in sosyolojik düşünce sisteminde ailenin son derecede önemli bir yer olduğu herkesçe bilinir. Toplumun temel ögesi olarak, aileyi görür.¹³ Gökalp, gerek İslâmiyet öncesi ve gerekse İslâmiyet sonrası Türk aile yapısı üzerine çalışma yapanlardan biridir. Ona göre İslâmiyet öncesi dönemde Türk ailesi "boy, sop, soy, pederî aile, evlilik ailesi" olarak beş aşamadan geçmiştir.¹⁴

A. Boy

Gökalp Boy'u, "Phratric" kelimesinin karşılığı olarak kullanmıştır. Gökalp'e göre Doğu Oğuzlarda her 'öz' (aşiret) dört boydan oluşmuştu. Oğuz ili, yedi özü ve yirmi dört boy'u kapsamaktaydı. Her boyun bir 'tamga'sı (damga) vardır ki bir totemin bakiyesinden ibaretti. Oğuzlarda bireyin künyesi boyunun ismi ile kişisel adından oluşuyordu. Boy ismi Avrupa'daki aile adına eşdeğerti. Fakat, onun gibi küçük isimden sonra gelmezdi. Özellikle, önce gelirdi. Örneğin, 'Salur Kazan' denilirdi. 'Salur' boy ismi, 'Kazan' ise kişisel isimden ibaretti. 'Bügdüz Emen', 'Kayan Selçuk' gibi unvanlarda da birinci kelimeler boy ismi, ikinciler kişi ismidir.

Oğuzlara göre boy isimleri Oğuz Han'ın yirmi dört torununun adlarından ibaretti. Bir boyun bireyleri, boyun adını, eski dedesinin adı sayardı. "Tarihin yetişemediği en eski zamanlarda, boy 'maderî' idi. Yani çocuk anasının boyuna mensup olurdu. Sonradan boy 'pederî' mahiyete girdi. Bunun sebebi de şudur: Bu eski devirde de, koca 'kalın' (başlık) vererek, karısını kendi obasına götürürdü... Çocuk bu obadaki ortak yaşama katılınca, yavaş yavaş bu grubun Maşeri (ortak) vicdaniyle manen dolmaya (doymaya) başlar. Bu suretle boy 'maderî'likten 'pederî'liğe geçer.¹⁵

Görülüyor ki, Boy ailenin ilk aşaması olmaktadır. Boy geniş bir aile tipidir. Burada Nirun'un da üzerinde durduğu gibi önemli bir nokta öne çıkıyor 'maşeri vicdan'. Aile ve onun kademeleri olan boy, sop, soy gibi gruplar daha sonra toplumsal birlikler olarak maşeri vicdan ve maşeri duygunun etkisi altında Aşiret'e, oradan da devlete dönüşeceklerdir.¹⁶ Grubun ortaklaşa bir yaşam biçimini sürdür-

(10) Fındıkoğlu, a.g.m., s. 14.

(11) A.g.m., s. 15.

(12) A.g.m., s. 15.

(13) Nirun, Nihat, Sistemantik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1981, s. 28.

(14) Gökalp, Ziya, Türk Medeniyeti Tarihi, Haz: İsmail Aka, Kazım Yaşar Kopruman, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1976, s. 280.

(15) A.g.e., s. 281.

(16) Nirun, Nihat, a.g.e., s. 34.

mesine örnek olarak, aralarında var olan şu dayanışmalar örnek gösterilmektedir:¹⁷

a- Siyasi Dayanışma: Kan davası dayanışmasıdır. İl (eski Oğuzlarda siyasi, bağımsız topluluk) oluşturulduktan sonra, kan davası yasaklanmıştır.

b- Ahlaki Dayanışma: Boydaşların her konuda birbirlerine yardımda bulunmasıdır.

c- Dini Dayanışma: Boydaşlar arasında birbirinin cenazesinde bulunmak, doğuş ve evlenme ve erdirme zamanlarındaki törenlere katılmak biçiminde kendini gösterir.

d- Ekonomik Dayanışma: Boy'un bireyleri arasında ekonomik dayanışma da vardır. Çayır, ormanlar, yaylaklar, kışlaklar boyun ortak malıdır. Fakat, bireyler arasında dağıtılmıştır. Bununla beraber gerektiğinde bu dağıtımı adalete uydurmak için, yeniden dağıtılır.

238 B. Sop

Gökalp'in aile sınıflamasında ikinci sırayı 'Sop' alır. Sop, eski Türkçede 'semiyye' anlamındadır. Fransızların ciddi kabul edilen geçen yüzyılın başlarında yayınlanan L'Année Sociologique adlı derginin beşinci cildinin 364. sayfasında Yakutlarla ilgili bir alıntı ile bu bölümü açıklayan Gökalp'e göre, bir kavmin en temel toplumsal grubu 'sip' adını alan 'semiyye'dir... Bu zümre, nesepçe birbirinin akrabası olanlardan başka birtakım yabancıları da kapsar. Ekonomik zorunluluklara göre, genişliği değişir... Sop'un içinde kişisel akrabalık yerine maşeri akrabalık vardı. Yani her birey kendinden önceki nesile ait erkeklerle kadınlara ayrı unvanlar verir, kendinden sonra gelen nesile ait erkeklere ve kızlara da ayrı isimler verirdi.¹⁸

Arazi bireyler arasında bölünmüşse de, arazi taksimatı, sürekli bölünmelere açıktır. Bütün bu teşkilatta ortaklaşa bir ruh egemendir. Hatta özel evler bile, yalnızca sahiplerinin yararlanmasına ayrılmış değildir. Her rastge-

len, istediği eve girerek gündüz ve gecenin her saatinde orada kalabilir. Bir sipin içinde yaşadığı özel evlere gelince, bunlar gayet zayıf bağına sahip olup, hukuki örgütten tamamıyla yoksundur. Yani bunlar ancak 'doğal aile' konumundadır. Dini, ahlaki, hukuki yaptırımlara sahip olamadığı için, 'toplumsal aile' aşamasına geçememiş, bir kurum niteliği kazanamamıştır.¹⁹ Hatta karı-koca ve çocuklardan oluşmuş özel birimin, bir isimi bile yoktur. Bunlar hukuki değil, fiili gruplardır. Bu nedenle bireyler arasındaki ilişkiler de gayet zayıf ahlaki görünüm arz ederler. Bu grubun içindeki düzen tamamen mekaniktir. Kuvvetli olan, zayıfları egemenliği altına almakta, geçici bir düzen sağlanmaktadır. Baba, anne ile çocuklar arasında belirli ve tanınmış görevler yoktur, bilakis daima bir karşıtlık vardır.

Çocuklar küçük iken, evin reisi, karısına ve çocuklarına mutlak derecesinde bir velayetle tahakküm eder. Fakat çocuklar kendi kendine yetecek bir yaşa gelir gelmez bağımsızlıklarını isterler ve ayrıca 'ev-bark' sahibi olabilmek için, babalarının mallarından bir kısmını zorla alırlar. Ne zamanki ana baba yaşlanmaya başlarlar, bu kez de egemen (tahakküm) olma sırası çocuklarına gelir ve bu tahakküm ise gayet ağır ve acı bir surette devam eder.²⁰

Bu aşamada ailenin toplumsal boyutu son derece zayıf kabul edilmekte, evlenme ilişkilerinde 'dışarıdan evlenme' bir kural olduğu, bir Yakut'un ait olduğu 'sip'in içinden evlenemediği ve fakat, geleneklerin eski zamanlarda mevcut ilkel bir 'içten evlenme' kuralını korumakta ve bazı kavramlarda bunun izlerini saklamakta olduğu işaret edilmektedir.

Gökalp bu alıntılardan şu sonuca varıyor: Yakut Türklerinde, semiyenin adı 'sip'tir. Bu kelime Kara Kırgızlarda 'sibit', Batı Oğuzlarda 'sop' biçimini almıştır. Yakutlarda semi-

(17) Gökalp, Ziya, a.g.e., s. 281-282.

(18) A.g.e., s. 284-290.

(19) A.g.e., s. 285.

(20) A.g.e., s. 285.

yenin biricik toplumsal aile olduğunu gördük. Bu semiyenin pederî ve maderî semiyelerden bileşik olduğunu da başka kaynaklardan öğreniyoruz, demektedir.²¹

Bu rivayetlerden Türklerin avcılık hayatının kadınlar için daha iyi olduğu anlaşılıyor. Son derece fakir olan avcı Türklerin kızları, bir kalın mukabilinde göçebe bir Türk ile evlenmeyi istemiyordu. Çünkü 'kalın' karşılığı kocasının obasına giden bir Türk kızı, hukukunun bir kısmını terk etmeye mecburdu. Halbuki avcılık devrinde bu kızlar erkekten fazla hukuka maliktiler. Bu devirde kız obasında kalarak, kocası oraya gider ve bir iç güveyi hayatı yaşardı. Maderî semiyede aile reisi 'dayı'dır... Toplumsal ailede yalnız semiyeden ibaret olması aşiret devrine özgüdür. Aşiret döneminde bireylerin yaşamını, malını, onurunu koruyacak bir güç ve hükümet bulunmadığı için, bu görevi 'kan davası' örgütü yerine getirirdi.²²

C. Büyük Aileler

Toplum büyüyünce 'semye' daha küçük kısımlara bölünür. Bunlara 'büyük aile' adı verilir ve üç biçimi vardır:²³

1. Maderî Büyük Aile: Ana soyunu izleyen akrabalar vardır. Çocuğun babası ile hiçbir toplumsal akrabalığı yoktur. Çocuğun velisi 'dayı'sıdır. Anasının velisi de odur. Yani büyük kardeştir. Dayının mirası kendi oğluna kalmaz, yeğenine kalır.

2. Asabe: Pederî semiyeden doğar. Sadece baba soyundan gelen akrabalar bu gruba girebilir. Asabe reisi, kendine mensup bir bireyi içinden kovabilir. Bu biçimde onun yaptığı cinayetlerden asabe sorumlu olmaz. Asabeden aşağıdaki orta aileler doğar:

i- Bölünmez Asabe: Buna 'kardeşler arasında kocalık ortaklığı' (polyandrie Fraternelle) adı verilir. Bu tip ailenin Tibet'te ve bir zamanlar da Yemen'de bulunduğu söylenmektedir. Bu tip ailede, ailenin mallarının dağıtılmaması için, bu mallar sadece büyük

kardeşe intikal ettiği gibi, evlenme yetkisi de yalnız ona aittir. Malların dağıtılmasına neden olmamak için diğer kardeşler evlenemez. Bununla birlikte büyük kardeşe ait malların kullanım hakkına sahip oldukları gibi, büyük kardeşin nikahı altında bulunan kadınlardan yararlanma hakkına da sahiptirler. Bu aileye göre namussuzluk yabancı bir erkeğe ait soyun doğuş yoluyla aile arasına karışmasıdır. Bu nedenle, bu ailelerde kardeşlerin büyük kardeşe ait kadınlarla ilişkide bulunması, aile içine yabancı bir unsur sokmayacağı için, ahlak kuralına aykırı görülmez.

ii- Zadruga: Hayatta bulunan ya da ölmüş bir dedenin oğulları ve torunları arasında bir miras taksimini kabul etmeyen bir çeşit ailedir. Bu ailede reisin konumu bir cumhurbaşkanının konumu gibidir. Çünkü bütün mallar aile topluluğuna aittir.

iii- Pederşahî Aile: Bazı toplumlarda asabeye ait bütün mal asabe reisinin olur. Böylece, aile üzerinde egemen olan aile reisi, ailenin mallarını, kendi çıkarı doğrultusunda kullandığı gibi kendi eşleri ve çocukları da dahil olmak üzere bütün aile bireylerini satmak ve öldürmek haklarını da sahiptir.

Ç. Soy

Eski Türklerde asabevi ailenin bu üç biçimi de mevcut değildi. Türk ailesi ne maderî bir aile idi ne de asabeden doğan aile tiplerinden birine mensuptu. Eski Türk ailesi 'soy' adını alırdı. Soy'da hem erkek tarafından, hem de kadın tarafından gelen akrabalar vardı. Her iki tarafın akrabaları hukukî açıdan eşitti. O zaman erkek 'Toyozim' dinini; kadın ise 'Şamanizm'i temsil etmekteydi. O zaman Toyozim'le Şamanizm sistemleri yani din ile sihir birbirine eşit oldukları için, bunların temsil ettikleri erkekle kadın da, birbirine eşit olmuştu. Bu nedenden dolayı ki, ana soyu da, baba soyuna eşit idi.

(21) A.g.e., s. 286.

(22) Nirun, Nihat, a.g.e., s. 36.

(23) Gökalp, Ziya, a.g.e., s. 290-293.

Soy, Batı Türklerinde yedinci göbeğe kadar çıkar. Soyun dışarısında kalanlar yabancı sayılırlar. Bunlara 'yad yabancı' veya 'yedi yad' denilir. 'Kızımı, yedinci yabancıya veririm', 'yedi yabancıdan kız alırım' cümleleri, eski zamanlarda evliliğin yedi göbeğin dışında meydana geldiğini ima ediyor. Doğu Türklerinde 'soy', dokuz göbeğe kadar çıkar.

Ana soyu ile baba soyunun eşit olması, asaletin de iki taraflı olmasını gerektiriyordu. Bugün Harizm (Harezmi) Türkmenlerinde bir kız hem babası hem anası Türkmen olmayan bir delikanlı ile evlenmek istemez. Çünkü, bir delikanlının tam asil olabilmesi, onlarca, hem babasının, hem de anasının Türkmen olması ile mümkündür.

D. Pederî Aile

240 Eski Türklerle Cermenlerde bulunan eşitlikçi ve iki taraflı aileye 'soy', almanca 'zippé' adı verilir. Fakat soy büyük bir dairedir ki birçok orta ailelere ayrılır. Bunlara pederî aile denir. Pederî aileyi, 'pederşahî aile' ile karıştırmamalı. Çünkü pederşahî ailede akrabalar, yalnız asabelerden ibaretti. Aile içinde kadın ve çocuğun hiçbir kıymeti yoktu. Aile reisi bunları satabilir ve öldürebilirdi. Ailenin malları da sadece aile reisine aitti.

'Pederî aile' ise tamamıyla özgür ve eşitlikçidir. Akrabalar, iki taraflıdır. Amca ile dayı, hala ile teyze birbirlerine eşittir. Eşler de büyük haklara sahip olduklarından kocalarına eşit gibidirler. Çocuklarda pederşahî ailede olduğu gibi, aile reisinin keyfine bağlı değildir. Kısacası pederî aile özgürlükçü ve eşitlikçi bir ailedir. Ve Cermen ailesi aracılığıyla bugünkü Avrupa ailesinin kökenidir.

Türk ailesine gelince, o da 'Pederî aile' sistemindedir. Eski Türklerde din ile sihrin eşitliğinin erkekle kadının eşitliğine neden olduğunu daha önce belirten Gökalp, pederşahî ailede, ailenin cediti bir mâbud (ibadet edilen) idi. Bu mâbudun yeri, evin ocağıdır. Bu mâbuda 'man' ve bu dini sisteme 'Ma-

nizm' adı verilir demektedir.²⁴ Ona göre eski Türklerde pederşahî aile olmadığı için, 'Manizm'de yoktur. Çünkü, eski Türklerde ocakta barınan mâbud yalnız babanın mâbudu değildi; ananın da ocakta barınan bir 'mâbudesi' vardı. Bunlardan biri 'Od Ata', diğerine 'Od Ana' denilirdi. Kısacası ona göre, eski Türklerde münhasıran 'pederşahî' olan bir aile oluşmamış, baba soyu ile ana soyuna aynı değeri veren, çift otoriteli, eşitlikçi bir aile tipi meydana gelmiştir.

E. İzdivacî Aile (Evlilik Ailesi)

Eski Türklerde bir delikanlı evlenecek yaşa gelince bir kahramanlık göstererek il meclisinden, milli bir ad alırdı. Bu suretle 'ildaş' mahiyetini 'erkek = ermiş' değerine ulaşıp vatandaşı hukukuna sahip olurdu. Ailesinin otoritesinden çıkarak, milletin genel otoritesi altına girerdi. Eski Türklerde 'miras'ın intikali için, baba ve annenin ölmesi gerekmezdi. Ailenin malları tüm bireylerine aitti. Dede Korkut Hikayelerinde de bu durum yer almıştır.

Bu aile evlenmenin sonucunda oluşur. Bundan dolayı ona 'evlilik ailesi' denilir. Türkler izdivaca 'evlenmek' 'ev-bark' sahibi olmak derler. 'Bark' Orhun Kitabesi'nde 'mâbed' anlamındadır. Hakan türbelerinin yanında bir mâbed yapılır, orada kurbanlar kesilirdi. 'Ev' de, mukaddes bir mâbed olduğundan 'Bark' adını alırdı. Eski Türklerde bir genç evlenirken, ne karısını kendi babasının ocağına ne de kendisi karısının ocağına giderdi. İç güveylik olmadığı gibi iç gelinlik de yoktu. Erkek baba ocağının mallarından payını alır, kız da 'yumuş' adlı bir çeyiz getirirdi. Bu çeyiz, aile arasında verilen hediyelerden, armağanlardan oluşurdu. Gelin ile damat mallarını birleştirerek, ortak bir ev sahibi olurlardı.²⁵

Eski Türklerde evin bir sahibi olduğu gibi, bir de sahibesi vardı. Evin sağ tarafında

(24) A.g.e., s. 294.

(25) Gökalp, Ziya, a.g.e., s. 296; Nirun, Nihat, a.g.e., s. 38-39.

'kısırak memeli', evin sol tarafında 'inek memeli' iki sanem (put-heykel) vardı ki, birincisi zevcin (erkek eş), ikincisi zevcenin (kadın eş) simgeleri idi. Birincisine 'ev sahibinin kardeşi', ikincisine 'ev sahibesinin kardeşi' denilirdi. Buradan da anlaşılıyor ki erkeğin soy totemi 'kısırak', kadının ki ise 'inek' idi.

Bir ailenin 'evlilik ailesi' tanımlamasına girmesi için, pederî aileden doğması yeterli değildir. Devlet tarafından aile hakkında yasalar çıkarılması gerekir. Cengiz'in yasası olan 'Uluğ Yasa'da, devlet tarafından aile hukukuna ilişkin konulmuş kurallar vardır. Örneğin bir kadın akrana (yaşdaş) olmayan bir erkekle evlenemezdi. Fakat bir kızı akrana olan bir erkek istediği zaman da, babası ve anası vermemekte bulunamazdı. Gökalp, bu gibi yasaların hem çok az ve hem de (mevcut yasaların da) törelerle iç içe olduğunu belirtmektedir. Bu nedendir ki, eski Türk ailesi, 'evlilik ailesi'nin yalnızca bir başlangıcından ibaretti. Gerçekten 'evlilik ailesi', ancak Avrupa'da son yüzyıllarda meydana geldi. Bu ailenin oluşumu devletin eşitlik ve adalet ilkeleri üzerine kurumsal aile yasaları yapmasıyla daha bir önem kazandı. Eski Türklerde ki evlilik ailesi yalnız töreye dayanıyordu. Evlilik ailesinin tam olarak kurulabilmesi için yasalar dönemine gelmek gerekiyordu diyor Gökalp.²⁶

Anadolu Türklerinde aile yaşamını araştıran Gökalp; 'boy', 'ocak', 'konak', 'yuva' isimlerini verdiği başlıca dört dönem olduğunu ileri sürüyor. Demokratik niteliğin her dönemde görüldüğünü söyleyen Gökalp, yukarıda sözünü ettiği 'boy'un 'klan' ile aynı anlama geldiğini belirttiikten sonra, Anadolu Türklerinin çoktan geçirmiş olduğu bu dönem, bugün Doğu Sibirya'daki Yakutların yaşadığını ileri sürmektedir.²⁷ İkinci olarak ele aldığı 'ocak döneminin' Kırgız Türklerinde görüldüğünü ve bu tipin de genel sosyolojide pederşahlık denen tipe eşdeğer olduğunu, 'ocak'ın, 'boy'da olduğu gibi yüzlerce kişiden meydana gelmediğini, klan birliğinden, Totem bağından eser yoktur demektir. Bu-

nun yerine bir baba tarafından yöneltilen ve üye sayısı coğrafi ve iktisadi koşullara göre değişen bir ev yaşamı meydana gelmiştir. Richard'ın pederşahî saydığı bu tipi, Gökalp kabul etmediğini, Türklerde pederşahî aile tipini kabul etsek bile bu tam, mutlak değil, kendine özgü ayrı bir pederşahlıktır diyor.²⁸

Gökalp'e göre geri kalan 'Konak' ve 'Yuva' dönemleri, Anadolu Türklerinin aile tarihi bakımından çok önemlidir. Konak; Acem, İslâm ve Bizans etkileri neticesinde oluşmuştur. Diğer yandan çok karılılık, kadının kapanması, boy ve ocak dönemlerinde gördüğümüz doğal kadın ve erkek ilişkilerinin Müslümanlıktan gelme birtakım kayıtlarla bağlanması ortaya konak adı verilen ve Avrupalıların 'harem' ismi altında pek abartılı hikayelerle yorumladıkları yeni bir aile tipi meydana getirdi. Bununla birlikte Türk aile hayatının ulusal karakteri yabancı etkilere rağmen, büyük kentlerden uzak yurt köşelerinde, köylerde ve kasabalarda kendini korudu. Tanzimat'tan sonra diğer toplumsal kurumlar gibi, aile kurumunun da çözülmeye yüz tuttuğunu ileri süren Gökalp, dönemin iktisadi, askeri, ticari ve diğer koşullarını dikkate aldıktan sonra, Türk kadınlarının cephede düşmanla dövüşen kocalarını toplumsal işbölümündeki yerlerini tutmak zorunda kaldıklarını, eski Türklerde aile yaşamının demokrat bir nitelik taşıdığı hakkındaki düşünceler bu değişikliğe bilimsel bir biçim verdi demektir.²⁹

Gökalp'e göre 'konak', 'yuva' olmaya başladı. Ekonomik zorunlulukların etkisi altında 'konak' üye sayısını azalttı. Bir karı, bir koca ve henüz evlenmemiş çocuklardan oluşan Durkheim'in izdivacı (evlilik) dediği aile gurubu halini aldı. İşte günümüze kadar süren ve şimdi de sürmekte olan aile hayatımız, yuva biçiminin daha sağlam toplumumuzun ideallerine hizmet için daha kapsamlı bir

(26) Gökalp, Ziya, a.g.e., s. 298.

(27) Fındıkoğlu, Z. F., "Türklerde Aile İçtimaiyatı", s. 15.

(28) A.g.m., s. 15.

(29) A.g.e., s. 16.

toplumsal kurum halinde kurulmasını hedef edinmektedir.

Gökalp, bu kuramsal düşünceleri uygun bir görüşle tamamladı. Türk ailesinin bu karakterine işaret ettikten sonra kendi döneminin aile yaşamına baktı. İran, Bizans ve İslâm'dan gelen yabancı etkiler tarafından Türk ailesinin hakiki mahiyetinin bozulduğunu ileri sürdü. Diğer yandan yeni ekonomik ve toplumsal koşullar, özellikle kendisince önemli bir rolü olan toplumsal işbölümünün meydana gelişi ve buna Türk kadınının katılması kafalara yeni bir aile kanunu yapmak düşüncesini getirmişti. Ona göre, gerek tarihi ve milli benliğe dönmek gerek yeni koşullara cevap veren hukuki bir vaziyet hazırlamak, aynı zamanda kuramsal bir zorunluluktur.

Bu noktada o, düşüncelerine çok bağlı olduğu Durkheim'in toplumsal olaylarda sağlık ve hastalık (normal ve patolojik) diye iki tarafı ayıran kuramından yararlandı. Eğer Türk ailesi, geçmiş dönemlerde karşı karşıya kaldığı yabancı etkilerden kurtulup, kendi milli benliğine dönmezse, yeni yaşama koşulları içindeki Türk kadınının istediği somut hukuki yeniliklere yer vermezse, içinde bulunan sosyal hastalık artacaktır demektedir.³⁰

5. Mehmet İzzet'in Görüşleri

Eski Türk ailesi tipi hakkında düşünen bir diğer sosyoloğumuz da Mehmet İzzet'tir. Mehmet İzzet, Gökalp'in eski Türklerde aile konusunda ileri sürdüğü ve bir anlamda gelişmiş Batı toplumlarında görülen izdivacı (evlilik) aileye benzer bir ailenin var olduğu tezi- ne eleştiri getirmiştir. Aşağıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, İslâm hukukunu ıslah ederek yerine yeni bir medeni yasa gelmesini isteyen Gökalp ve yandaşlarının bu çabalarına, getirmek istedikleri yeni düzenlemelerin, eski Türklerde de olduğunu söylemekle yanlış bir yol seçtikleri görüşündedir Mehmet İzzet.

Ona göre Gökalp'in bilimsel görüşü, pratik ihtiyaçların etkisi altında kalmıştır. Gerek Gökalp gerek onun arkasından gidenler; 'Türkiye'de İslâm hukukunu ıslah ederek kadının konumunu düzeltmeyi ve genellikle Batı toplumlarında görünen aile yaşamını kurmayı isterken bu hareketin eski Türk geleneklerine, yasasına, milli benliğe dönmek tarzında tesisini ve bu suretle ıslahatın sevgi ve muhabbetle karşılanmasını temin eylemeyi' düşünmüşlerdir.

Fakat bilimsel açıdan birbirinden ayrı yaşayan Türk kavimlerinde ayrı aile tiplerinin bulduklarına kabul etmek lazımdır. Zira zaman ve mekan, başka başka toplumsal ve ekonomik yaşam koşulları, birbirinden ayrı yaşamış Türk grupları arasında aynı aile tipinin mevcut olmasına engel oluşturmaktadır. Diğer yandan yeni aile tipinin yayılması için bu çeşit bir propaganda, yani genellikle Türklerde yeni tipi andıran bir aile kurumunun bulunduğu düşüncesi ancak eylem yönünden yararlı sayılabilir demektedir.³¹

B. Değerlendirme ve Sonuç

Türk aile sosyologları, eski Türklerde aile konusu olduğu zaman, yukarıda adından söz ettiğimiz temel kaynaklara başvurmak durumundadır. Ve yine eski Türklerde, aile yapısı, aile içi ilişkiler, evlenme gelenekleri, kadın ve erkeğin aile içindeki konuları ele alındığında Gökalp ilk akla gelen isimdir. Biz de bu çalışmada yukarıda sözünü ettiğimiz çerçevede hareket ettik. Okuyucuya bu temel kaynakların ana görüşlerini aktarmaya çalıştık.

Mevcut kaynaklardan hareketle, eski Türk aile yapısının ne olduğunu net bir biçimde ortaya koymak güç olsa da, genel özelliklerden hareketle bir değerlendirme yapılabilir. Eldeki veriler, bazen birbirini destekler iken, bazen de taban tabana zıt, birbiri ile çelişen görüntüler sunabilmektedir. Bunun

(30) A.g.e., s. 16.

(31) Fındıkoğlu, Z. F., İçtimaiyat Dersleri, s. 210.

bir bölümü yukarıda da sergilenmiştir. Eldeki kaynakların istenilen düzeyde olmaması, bundan sonra da bulunacak her yeni bilgiye ihtiyaç duyulduğunu, konu üzerinde farklı meslek sahiplerinin bir araya gelerek ortak çözümler yapmasını da zorunlu kılmaktadır. Eski Türklerde evlenme gelenekleri, aile içinde kadın-erkek (ana-baba) ilişkileri bir diğer çalışmanın konusu olacaktır.

Eski Türk ailesi karşılıklı sevgi ve saygı esasına dayanıyordu. Öyle anlaşılıyor ki, baba çok eski çağlardan beri aileyi temsil etmesine rağmen, Türk ailesinde bir baba korkusu veya baba baskısı yoktu. Ana-baba ve çocuklar arasında ilişkiyi himaye, sevgi ve saygı düzenliyordu. Bu genel görüntü hemen tüm yazılı kaynaklarda sıkça görülmektedir. Dede Korkut Hikayelerinde kocaya, “*beri gelgil babtı, evim tahtı, han babamın güveyisi, kadın anamın sevgisi, atam anam verdiği, göz acuben gördüğüm, gönül verip sevdiğim a Dirse Han... vay alduvağın iyesi, vay alnım başım umudu, vay şah yiğidim, vay şabbaz yiğidim. Göz açuben gördüğüm, gönül verip sevdiğim, bir yastığa baş koyduğum, yolunda öldüğüm, kurban olduğum... senden sonra bir yiğidi sevip varsam, bile yatsam, ala yılan olsun beni soksun*”.³² Kadının kocasına ne ölçüde bağlı olduğunun net bir ölçütüdür.

Bamsı Beyrek hikayesinde kız ve erkek evladın eşit tutuluşu göze çarpar.³³ Oğuz ailesinin bireyleri birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Ana, baba ve evlatlar daima birbirlerinin yardımına koşarlar.³⁴ Çocuklar için ana hakkı Tanrı hakkıdır. Sefere çıkarırken veya bir yere giderken anadan babadan izin almak, onların hayır duasını kazanmak yerleşmiş bir gelenektir. Baba sözü mutlaka dinlenir. Bunu Dede Korkut’un şu cümlesinden daha iyi anlıyoruz: “*O zamanda oğul baba sözünü iki eylemezdi. İki eylese o oğlam kabul eylemezlerdi*”.³⁵ Buradaki itaati körü körüne bir itaat olarak değerlendirmemek gerekir.

Benzer bir tespit de Marko Polo tarafından yapılmıştır: “*Ailede büyüklere karşı*

büyük saygı var. Küçükler anne babalarına hürmet ediyorlar. Ve bu hürmeti de isteyerek yerine getiriyorlar. İtaat, küçükler için en mukaddes vazife sayılıyor. Eğer bir çocuk anne ve babasının dediklerini yerine getirmezse veya onların istediği gibi hareket etmeyip, ebeveynini üzerse, anne-baba çocuğu, doğru hükümetin tayin ettiği bir mürebbiyeye götürüyor.”³⁶

Eski Türk toplumlarında ilk sosyal birlik olan ve ‘oğuş’ (veya uğuş) diye isimlendirilen aile, toplumsal yapının çekirdeği konumundadır. İslâmiyet öncesi Türk toplumundaki özel mülkiyette, özel hukukta, insanları himayeye yönelik sosyal davranışlarda, soya saygıda, adalet, dini hoşgörü anlayışlarında ve bütün bunları gerçekleştirmek ve korumakla görevli olan devletin ‘baba’ telakki edilmesinde Türk ailesinin (ana, baba, çocuklar ilişkilerinde temellenen) prensiplerini görmek mümkündür.³⁷ Esasen bu dönemde aile, devletin dayandığı iki temel sosyal birlikten birisi idi. Evet eski Türklerde ailenin devlet için önemi büyüktür. Gerçekten de Türklerde çok gelişmiş bir ‘baba ailesi’ vardı. Evin ve devletin başı, baba idi.³⁸

Özetle söylemek gerekirse; Türklerde ‘ana ailesi’nin (maderşahi) en ufak bir izine rastlanmadığı,³⁹ ‘pederî aile’ ile ‘pederşahî aile’ farklı anlamlara gelir. Diğer bir söyleyişle bu iki aile biçimi öz olarak birbirinden çok farklıdır. Pederşahî ailede babanın otoritesi söz konusu iken, pederî aile, velayet esasında baba hukukunun hakim olduğu bir aile tipidir.⁴⁰ Pederî ailede baba söz sahibi olmakla birlikte, ananın da aile işlerinde fikri alınmaktadır. Pederî ailede miras ve akrabalık, iki taraflıdır (agnatik ve kognatik), yani hem baba soyunu hem ana soyunu takip eder.⁴¹ Gerçek-

(32) Sevinç, N., a.g.e., s. 73.

(33) A.g.m., s. 77.

(34) A.g.m., s. 77.

(35) A.g.m., s. 77.

(36) A.g.e., s. 73-74.

(37) Güler, Ali, “İlk Yazılı Türkçe Metinlerde Aile ve Unsurları”, T. C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Aile, Cilt I, Ankara, 1993, s. 69.

(38) Güler, Ali, a.g.m., s. 70.

(39) Ogel, B., Türk Kültürünün Gelişme Çağları, İst., 1988, s. 237.

(40) Kafesoğlu, İbrahim, Türk Millî Kültürü, Ankara, 1977, s. 201.

(41) Eröz, Mehmet, “Türk Ailesi”, Aile Yazıları I, s. 226.

ten de Türklerde çok gelişmiş bir 'baba ailesi' vardı. Evin ve devletin başı, baba idi.⁴²

Eldeki bulgulara göre eski Türk aile yapısı hakkında şu genellemeler yapılabilir: Göçebe Türk ailesi; 'çekirdek aile yapısındaydı ve kadın erkek eşit haklara sahipti'.⁴³ Tek eşle evliliğin esas olduğu, çok eşli evlilik nadiren görülmüştür. Eski Türk ailesi zan nedildiğinin aksine ilk oluştuğu dönemlerde ve uzunca bir süre 'küçük aile' özelliğine sahipti. Çünkü dağınık, göçebe yaşamı 'büyük aile' kuruluşuna elverişli değildi. Yine, aile üyelerinin sayısı açısından 'birleşik çekirdek aile', yeni kurulan ailelerin yerleşme şekilleri açısından 'nelokâl', aile içi hakimiyet açısından 'egzogam', eş sayısı açısından İslâmiyet'e kadar 'monogam' özellikler göstermiştir. Dıştan evlenmenin (egzogamie) esas olduğu ve 'sulta'ya (zor-cebir) değil, 'velayet' (dost-yardımcı'ya dayanan baba hukukunun geçerli olduğu Türk ailesinde evlenen oğulların hisselerini alıp yeni aile kurmak üzere evden ayrılmaları da eski Türklerde aile yaşamının çekirdek olduğuna başka bir örnektir.⁴⁴

İslâmiyet'in ortaya çıkışı, VII. yüzyılda Türklerin bu dini kabulü ve 1071 Malazgirt Zaferi ile Anadolu'yu fethederek yerleşik hayata geçmeye başlamaları, Türklerin etkileşime girdikleri diğer kültürlerin de etkisi ile baba hukukuna dayanan demokratik ve eşitlikçi aile tipinde değişimler olmuştur. Bu konuda Gökçe şöyle bir tespitte bulunmaktadır; "... baba soyu ailesindeki birtakım değişimlerin Türk ailesini modern aile tipine doğru götürmesi beklenirken, İslâmiyet ile birlikte eski Arap şekillerinin ve Yunanistan'daki ataerki ailenin etkileri görülmeye başlamıştır. Türk Medeni Kanunu'nda belirtilen aile şekillerine gelinceye kadar eski baba ailesi ile ataerki aile özelliklerinin karışımından ortaya çıkan bir aile tipi ile karşılaşılmaktadır".⁴⁵

İslâmiyet'in kabulü ile Türk aile yapısında birtakım değişimlerin olacağı kesindir. Çünkü, 'fıkıh kuralları' yani dinsel temele dayanan hukuk kuralları, aile sistemi

üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Bernard Coparal'ın⁴⁶ 'geniş Müslüman ailesi' olarak nitelediği ve baba ailesi ile ataerki geniş aile arasında yer alan bu geleneksel aile, yönetim açısından da babadan oğula soy zinciri sürdüren bir aile özelliği kazanmıştı. Diğer bir ifade ile fıkıh kurallarına göre düzenlenen aile yapılanmasında, ataerkillik sistemi, babanın ailenin tüm bireyleri ve malları üzerinde mutlak otoritesi ilkesine dayanırken, soyun erkek çocuk zincirinde izlenmesi, erkeğin kadına üstünlüğü ilkesini de beraberinde getirmiştir.

Bu yeni aile biçimi boyutları açısından geniş aile tipine eşdeğer bir özellik arz eder. "Aile başkanından başka karısı ya da karıları ve evlenmemiş çocukları, evli erkek evlatları ve onların karıları ve onların çocukları ve muhtemelen evli erkek torunları, karıları ve çocukları..."⁴⁷ da içine alan geniş bir aile. Hepsinin bir arada oturduğu bu ailede ister istemez baba otoritesi en üst hiyerarşiyi işgal etmekte ve babanın yetkisi tüm aile bireyleri üzerinde etkili olmaktaydı. Ayrıca, gelenekler dahilinde bu yetkilere hiçbir sınırlama da getirilmiyordu. Böylelikle başkanın otoritesi altında geniş (Müslüman) aile, türdeş bir hücre oluşturuyor, dinsel yasalara dayalı olduğu içinde, ayrıca sağlamlık kazanıyordu.

İslâmiyet'in kabulü ve diğer kültürlerin de etkisi ile oluşturulan bu yeni aile tipinde, toplumsal yapıda yeri sarsılan sadece kadın değildi. Babanın otoriter tavır çocukları da yakından ilgilendiriyordu. İslâmiyet'ten önce eş seçiminden, kendi mülküne sahip olabilmeye kadar çeşitli hakların tanındığı çocuklar burada tamamıyla ve toplumsal yaşayışın her yönüyle babanın egemenliği altında, onun emrine girmiş durumdadır. Ancak, "din temeline dayalı devletin yakın gözetiminden

(42) Güler, Ali, a.g.m., s. 70.

(43) Kuran, Ercument, "Türk Ailesinin Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi", Milli Kültür, Ankara, 1986, s. 63.

(44) DPT VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türk Aile Yapısı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 1989, s. 21-22.

(45) Gökçe, Birsen, "Evlilik Kurumuna Sosyolojik Bir Yaklaşım", H. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Ankara, 1978, Sayı 1, s. 15.

(46) Coparal, Berdand, Kemalizm ve Kemalizm Sonrası Türk Kadını (1919-1970), Türkiye İş Bankası Kültür. Yay., Ankara, 1982, s.130.

(47) A.g.e, s. 131.

uzak ve büsbütün özel bir kurum...”⁴⁸ şeklinde düzenlenmiş bu aile yaşamından yine de en zararlı çıkan, kadın olmuştur.

Söz konusu dönemde aile yapısında görülen özellikleri sadece İslâmiyet’te veya ataerkillik sisteminde görmek doğru olmaz ve aile üyeleri üzerindeki egemenliği belli törelerle sınırlandırılmış erkeğin durumu yüzyla tekabül eder. Buna karşılık Türklerin İslâmiyet’i kabulü çok daha sonraları olmuştur. Diğer bir ifade ile İslâmiyet’in Türkler tarafından kabulü, XI. yüzyılın sonlarında Anadolu’yu fethederek yerleşik hayata geçmeye başlamaları, Müslümanlıkla karşılaşmaları ile bu dini kabul etmeleri arasında önemli bir zaman dilimi vardır.

Donuk’un “Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile” konulu makalesinde eski Türk ailesi ve diğer toplulukların aileleri arasındaki farklılıkları karşılaştırdığı görüşleriyle konuyu bitirelim:⁴⁹

* Eski Türk ailesi kan akrabalığına dayalı idi. Diğer topluluklarda ise -Moğollar hariç- bu durum görülmemektedir

* Eski Türk ailesi ‘pederi’ tipte idi. Diğer topluluklarda ise ‘pederşahi’ veya ‘maderşahi’ idi.

* Eski Türk ailesi diğer topluluklarda olduğu gibi geniş (büyük) aile değil, Küçük (dar) aile durumunda idi.

* Eski Türk ailesinde özel mülkiyet var idi. Halbuki diğer topluluklarda ailede mülkiyetin ortaklık esasına dayalı olduğu anlaşılmaktadır.

* Eski Türklerde aile içerisinde kadının hür olması durumu diğer topluluklarda hemen hiç görülmemektedir.

* Kadının korunmasını hedef alan leviratus sistemi -Moğollar hariç- diğer topluluklarda yoktur.

* Diğer topluluklarda görülen yakın akraba ile evlenme (Yunan, Roma, İran); kardeşi ve kızları ile evlenme (Hind, İran), birbirlerinin karılarını satın alma, karısının çocuk yapması için başkasına takdim etme (Yunan, Hind, Arap); kadınları yakma (Hind) vb... gibi adetlere Türk ailesinde rastlanmaz.

* Aile içerisinde çocukların satılması, öldürülmesine (Çin, Yunan, Hind, Roma) ve diri diri gömülmesine (Arap) eski Türk ailesinde tesadüf edilmemektedir.

(48) Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, Ailenin Çilesi Boşanma, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1976, s. 18.

(49) Donuk, Abdülkadir, Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile, Tarih Dergisi, 1982 Sayı 33, s. 300